

Амина КАЈЕВИЋ

студент докторских студија Правног факултета Универзитета
у Београду

ГРАЂАНСКОПРАВНА ОДГОВОРНОСТ РЕВИЗОРА – ГДЕ СУ ГРАНИЦЕ?*

Резиме

Једно од најконтираверзнијих питања у области грађанскоправне одговорности ревизора је питање ограничавања те одговорности. Актуелизовање овог питања је подстиакнуто одишејним захтевима који се упућују ревизорским кућама а који досижу цифре и од пар стотина милиона америчких долара. Овакви одишејни захтеви се упућују ревизорским кућама већ деценијама уназад, међушим, у последње две деценије су свечешћи и већи. Ово је разлој збој чеја постоји бојазан да ће неки од представника „велике четворке“ пресити да постоји, што би мојло да доведе до додатној моноолизовања ревизорској тржишћа. Поред анализирања појма ревизије као и указивања на њен значај у једном правном систему, у овом раду ће бити дејалније сајледани мојући начини ограничавања одговорности ревизора који се предлажу у правној теорији и који су имплементирани у ујоредном праву али и нејативне послице које би ограничавање одговорности ревизора мојло проузроковати на тржишту ревизорских услуга.

Кључне речи: ревизија, одговорности ревизора, ограничавање одговорности ревизора.

---

* Чланак представља део мастер рада писаног на тему „Одговорност ревизора за проузроковану штету“.

І Појам и значај ревизије

1. Појам ревизије

Упркос томе што се термин ревизија врло често употребљава у свакодневној комуникацији, чини се да је неопходно овај израз прецизно дефинисати и на тај начин спречити забуне до којих би могло да дође екстензивним тумачењем овог појма. Реч ревизија потиче од латинске речи *revisio*, *revidere* што на српском језику значи поновно виђење, поновно гледање, преглед. Стога, етимолошки посматрано, ревизија представља поступак поновног гледања. У енглеском језику се за означавање ревизије користи реч *audit* која је такође преузета из латинског језика (лат. *audio*, *audire*), а која на латинском језику значи слушање. Разлог за употребу овог термина у енглеском језику је то што су у старом Риму ревизори слушали пореске обвезнике када су давали јавне изјаве у вези са резултатима њиховог пословања приликом утврђивања пореске обавезе.¹

Најадекватнија и најшире прихваћена дефиниција ревизије је дефиниција Америчког савеза рачуновођа према којој поступак ревизије представља „систематски процес објективног прибављања и процењивања доказа у вези са тврдњама о пословним активностима и догађајима, да би се утврдио степен поклапања између тих тврдњи и установљених критеријума и да би се резултати саопштили заинтересованим корисницима.“² Из овакве дефиниције се може извести неколико закључака о процесу ревизије. Прво, ревизија представља систематски процес. Ревизија је систематски процес зато што је током спровођења ревизије неопходно држати се унапред осмишљеног и структурираног плана. План ревизије мора да садржи неопходне тестове и процедуре помоћу којих ће ревизор доћи до закључка да ли је финансијски извештај састављен у складу са општеприхваћеним рачуноводственим принципима. Ревизија треба да буде планирана и структурирана на такав начин да они који је врше могу у потпуности испитати и анализирати све важне доказе.³ Друго, суштину процеса ревизије представља објективно прибављање и процењивање доказа.⁴ Треће, предмет ревизије су тврдње о пословним активностима и догађајима али и сам рачуновод-

1 Rick Hayes *et al.*, *Principles of auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*, 2nd edition, Pearson Education Limited, 2005, 2.

2 Auditing Concepts Committee, „Report of the Committee on Basic Auditing Concept“, *The Accounting Review*, Nr. 47/1972, 18.

3 R. Hayes *et al.*, 11.

4 Auditing Concepts Committee, 18.

ствени процес.⁵ Оно што повезује пословне активности и догађаје са тврдњама наведеним у финансијском извештају је рачуноводствени процес. Рачуноводствени процес представља начин на који су одређене пословне активности и догађаји изнети у финансијским извештајима. Процењивањем доказа ревизор треба да дође до закључка у којој мери се тврдње наведене у финансијским извештајима поклапају са установљеним рачуноводственим критеријумима. На крају, дефиниција садржи и циљ спровођења поступка ревизије – саопштавање резултата ревизије крајњим корисницима. Сврха поступка ревизије је да осигура да управа друштва поштено и истинито приказује стање друштва у финансијским извештајима и да се на тај начин финансијским извештајима повећа кредибилитет.

Одговорност ревизора може бити трострука: казненоправна одговорност (ова одговорност постоји уколико суд у кривичном поступку утврди да је ревизор приликом вршења своје делатности извршио кривично дело), професионална одговорност (ову одговорност утврђује Комора овлашћених ревизора у поступку стручног надзора) и грађанскоправна одговорност (ово је одговорност за проузроковану штету која настане вршењем ревизорске делатности и утврђује се у парничном поступку). С обзиром на то да је тема овог рада анализа ограничавања грађанскоправне одговорности ревизора, под одговорношћу у даљем тексту ће се подразумевати грађанскоправна одговорност.

2. Значај ревизије

Пре више од тридесет година истакнути амерички професор Роберт Мауц је приметио да „свет који познајемо не може да функционише без ревизора и ревизије, ништа више него што не може без доктора, адвоката, законодаваца или метеоролога“.⁶ Професор Мауц аргументује незаменљивост ревизора и рачуновођа у једном економском систему указујући на хаос који би се догодио у случају када би све рачуновође и ревизори одлучили да се једног дана не појаве на послу.⁷ Чини се да је од тада, услед додатног усложњавања економских односа, ревизија још више добила на значају и да би данас било незамисливо нормално функционисање привреде без ревизије. Данас је извештај ревизора од великог значаја за упознавање инвеститора са финансијским стањем

5 Auditing Concepts Committee, 18.

6 Robert Mautz, „Editorial: Expectations: Reasonable or Ridiculous?“, *Accounting Horizons*, Nr. 1-12/1987, 119.

7 R. Mautz, 119.

друштва, као и за омогућавање инвеститорима да донесу информисану одлуку о својим инвестицијама. Према томе, може се рећи да је ревизија један од носећих стубова поверења у финансијски систем.

Који су то разлози због којих је ревизија постала толико неопходна у пословању? Издваја се неколико разлога због којих ревидирање финансијских извештаја постаје неопходно.⁸ Пре свега, када корисник извештаја предвиђа постојање стварног или потенцијалног конфликта интереса између њега и лица које је тај извештај саставило, може да посумња да је лице приликом састављања извештаја било пристрасно, тј. да га је саставило тако да одговара његовом личном интересу а не у интересу корисника извештаја. Овај проблем представља само део много ширег проблема корпоративног управљања који се назива први агенцијски проблем.⁹ Када извршава послове у име и за рачун принципала, управа друштва се налази у предности у односу на власнике због феномена информационе асиметрије. При томе, управа ће бити заинтересована да свој рад представи у што бољем светлу у самом извештају јер ће на тај начин осигурати своју позицију у друштву. У таквој ситуацији се ревизија финансијских извештаја, односно спољни надзор, јавља као један од инструмената за решавање овог проблема.¹⁰

Затим, други разлог услед кога се увећава потреба за вршењем ревизије су економске последице одлука које корисници финансијских извештаја на основу тих извештаја доносе. Што су значајније одлуке које корисници доносе на основу финансијских извештаја, то су корисници спремнији да издвоје већа средства ради проверавања истинитости информација које финансијски извештаји садрже. Стога, корисници су спремни да издвоје додатна средства како би се уверили да комуникациони процес није био пристрасан, обмањујући или непотпун.

Трећи разлог који доприноси значају ревизије јесте комплексност информација које су садржане у финансијском извештају. За обичног корисника финансијских извештаја, који не поседује стручно знање, веома је тешко да процењује веродостојност информација наведених у финансијском извештају јер врло често није у стању ни да их разуме. Спровођење ревизије решава овај проблем јер се она спроводи од стране компетентног лица које је обучено да разуме све сложене трансакције и рачуноводствене поступке.

Удаљеност између извора информација и корисника финансијских извештаја је још један од разлога због чега расте потреба за ревидирањем

8 Auditing Concepts Committee, 26.

9 Више о првом агенцијском проблему вид.: Мирко Васиљевић, *Корпоративно управљање – Избране теме*, Београд, 2013, 83–84.

10 О стратегијама за решавање првог агенцијског проблема вид.: М. Васиљевић, 85–90.

финансијских извештаја. Удаљеност може бити физичка (уколико је лице географски удаљено од извора), правна (када лице нема правних могућности да приступи извору информације) или до удаљености може доћи јер се кориснику не исплати да троши време и новац да сам проверава информације.

II Ограничавање грађанскоправне одговорности ревизора

1. Тренд ограничавања грађанскоправне одговорности ревизора

Једно од најакутелнијих питања у области грађанскоправне одговорности ревизора је ограничавање те одговорности. До акутелизовања овог питања је дошло због одштетних захтева који се упућују ревизорским кућама а који достижу цифре и од пар стотина милиона америчких долара. Овакви одштетни захтеви се упућују ревизорским кућама већ деценијама уназад, међутим, у последње две деценије су све чешћи и већи.¹¹ На пример, ревизорска кућа *Deloitte & Touche LLP* је у фебруару 2018. године пристала да плати 149,5 милиона долара Сједињим Америчким Државама због неуспешне ревизије финансијских извештаја компаније *Taylor, Bean & Whitaker Mortgage Corp.* којом је нанела штету пореским обвезницима те државе.¹² *Pricewaterhouse Coopers* се у марту 2019. године нагодио за чак 335 милиона долара са Федералном корпорацијом за осигурање депозита и на тај начин избегао плаћање 625,3 милиона долара, колико му је суд првобитно наложио да плати.¹³

Ово је разлог због чега постоји бојазан да ће неки од представника „велике четворке“ престати да постоји, што би довело до додатног монополизовања ревизорског тржишта.¹⁴ То не би био први пут да једна од великих ревизорских кућа престане да постоји. Наиме, од формирања

11 Више о акутелним судским поступцима за накнаду штете „велике четворке“ вид.: „Court actions against Deloitte, EY, KPMG and PwC“, *Financial Review*, 10. 7. 2019, доступно на адреси: <https://www.afr.com/business/accounting/court-actions-against-deloitte-ey-kpmg-and-pwc-20190404-p51avg> 3. 8. 2019.

12 „Deloitte & Touche Agrees to Pay \$149.5 Million to Settle Claims Arising From Its Audits of Failed Mortgage Lender Taylor, Bean & Whitaker“, *Department of Justice Office of Public Affairs*, 28.02.2018., доступно на адреси: <https://www.justice.gov/opa/pr/deloitte-touche-agrees-pay-1495-million-settle-claims-arising-its-audits-failed-mortgage> 3. 8. 2019.

13 „PwC to Pay \$335 Million in Settlement Over Audits of Failed Bank“, *Bloomberg*, 15.03.2019., доступно на адреси: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-03-15/pwc-to-pay-335-million-in-settlement-over-audits-of-failed-bank> 13. 8. 2019.

14 Спекулише се о настанку тзв. „велике тројке“. Више о томе вид.: Lee Roach, „Auditor liability: The case for limitation“, доступно на адреси: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1754711 8. 8. 2019.

ревизорског тржишта број великих ревизорских кућа се константно смањивао што је резултирало стварањем тржишта које се може квалификовати као олигопол. До тога је дошло спајањем постојећих ревизорских кућа али и нестанком једне од њих. Од настанка тржишта оно је дуго времена било подељено између осам великих ревизорских кућа, тзв. „велика осмица“ (енгл. *Big Eight*).¹⁵ Међутим, „велика осмица“ је постала „велика шестица“ (енгл. *Big Six*) након што су 1989. године спроведена два спајања.¹⁶ Последње спајање је спроведено 1998. године и довело је до настанка „велике петице“ (енгл. *Big Five*).¹⁷ За разлику од претходних редукција, „велика четворка“ не нестаје спајањем већ банкротом једне од ревизорских кућа, *Arthur Andersen*-а. Због тога се покушава предупредити евентуални нестанак неког од представника „велике четворке“ јер би у том случају ревизорско тржиште дефинитивно попримило све карактеристике монополског тржишта.

Ограничавање одговорности ревизора се представља као инструмент за спречавање таквог развоја догађаја. Штавише, наводи се да ограничавање одговорности ревизора може бити корисно за демонополизацију ревизорског тржишта јер би се на тај начин охрабриле ревизорске куће мале и средње величине да уђу у трку за освајање тржишта. Такође, сматра се да би се повећањем конкуренције увођењем нових субјеката на тржиште побољшао и квалитет ревизорских услуга. Поред тога, као аргумент за увођење ограничења одговорности се наводи и то да, у окружењу већ поменутих одштетних захтева, професионално осигурање ревизора постаје све скупље.

Из ових разлога Европска комисија је 2008. године Препоруку о ограничавању грађанскоправне одговорности ревизора и ревизорских кућа (у даљем тексту: „*Прејорука*“)¹⁸ којом предлаже више метода ограничавања одговорности ревизора. Одредбе о ограничавању одговорности ревизора за штету већ постоје у немачком праву, у ком су усвојене Трговачким закоником 1931. године. У Великој Британији могућност ограничавања одговорности ревизора је уведена Компанијским законом из 2006. године.

15 *Arthur Andersen, Arthur Young, Coopers and Lybrand, Deloitte Haskins & Sells, Ernst & Whinney, Peat Marwick Mitchell* (садашњи КИМГ), *Price Waterhouse, Touche Ross*.

16 *Ernst & Whinney* се спојио са *Arthur Young*-ом чиме је настала ревизорска кућа *Ernst & Young*. *Deloitte, Haskins & Sells* се спојио са *Touche Ross*-ом формирајући тако ревизорску кућу *Deloitte & Touche*.

17 *Price Waterhouse* се спојио са *Coopers & Lybrand*-ом у *Price water house Coopers*.

18 EC Recommendation 2008/473/EC concerning the limitation of the civil liability of statutory auditors and audit firms, *Official Journal*, L 162/39, 21. 6. 2008.

2. Препорука Европске комисије о ограничавању грађанскоправне одговорности ревизора и ревизорских кућа

Европска комисија је, након спроведеног истраживања, 2008. године објавила Препоруку. Иако препорука као правни акт нема обавезујући карактер, политички значај ове конкретне Препоруке не треба занемарити.¹⁹ У Препоруци се наглашава значај ревизије за стабилно функционисање тржишта капитала. Констатује се постојање веома малог броја ревизорских кућа које су способне да спроводе ревизију финансијских извештаја друштава чијим се вредносницама тргује на регулисаним тржиштима држава чланица. Због све веће нестабилности тржишта увећавају се ризици одговорности, што поскупљује осигурање и чини га мање доступним ревизорским кућама средње и мале величине. Сматра се да би ограничавање одговорности ревизора и ревизорских кућа које спроводе ревизију јавних друштава решило ове проблеме. Стварање компетативнијег тржишта ревизорских услуга је основни циљ који би требало постићи ограничавањем одговорности ревизора. Уколико се одлуче да ограниче одговорност ревизора, државама чланицама се препушта да саме одлуче на који ће начин то урадити. Ограничавање одговорности ревизора се примењује како у односу на компанију чији су финансијски извештаји предмет ревизије, тако и у односу на било које треће лице које по националном праву има право подношења тужбе за накнаду штете.

Могући начини ограничавања одговорности ревизора који су предложени у Препоруци су: ограничавање одговорности ревизора путем максималног износа, прописивање пропорционалне одговорности уместо солидарне и ограничавање одговорности ревизора путем уговора са друштвом чији су финансијски извештаји предмет ревизије. Такође, ови модалитети ограничавања одговорности ревизора су предмет дискусије у правној теорији те ће стога бити детаљније анализирани у наставку.

---

19 Правни основ за објављивање Препоруке се налази у члану 31 Нове Осме директиве, што значи да она суштински употпуњава овај члан. Directive 2006/43/EC of The European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts, amending Council Directives 78/ 660/EEC and 83/349/EEC and repealing Council Directive 84/253/EEC.

III Модалитети ограничавања одговорности

1. Ограничавање одговорности ревизора путем максималног износа

Постоји више модалитета ограничавања одговорности ревизора путем максималног износа.²⁰ Прво, могуће је ограничавање одређивањем једног фиксног износа. Овакав вид ограничавања постоји у Немачкој од 1931. године. Међутим, ограничавање одговорности ревизора у Немачкој је настало као последица специфичних околности немачког система корпоративног управљања.

У немачком систему корпоративног управљања фокус је на унутрашњој контроли коју врши надзорни одбор друштва. Извештај ревизора је значајан најпре за надзорни одбор, у коме се налазе представници свих интересних група. Неке информације о раду управе друштва је довољно да знају чланови надзорног одбора и врло често није потребно да се јавно саопштавају, самим тим је и одговорност ревизора према јавности значајно умањена.²¹ Затим, не треба занемарити улогу и утицај немачких банака. Немачка привреда је већински кредитирана од стране банака. Немачке банке врло често имају блиске односе са својим клијентима тако да приликом информисања о пословању друштва, извештај ревизора не фигурира као главни извор информисања већ постоје други начини на које банке долазе до поузданијих информација о пословању одређеног друштва. На пример, банке често имају свог представника у надзорном одбору друштва и на тај начин остварују непосреднију контролу над својим дужником него што то чине банке у другим правним системима. Осим што су кредитори, банке су неретко и власници компанија које кредитирају. Стога, јасно је да не постоји потреба заштите банака прописивањем неограничене одговорности ревизора. У немачком праву, када се испуне услови који су прописани за заснивање одговорности ревизора према друштву чији су финансијски извештаји били предмет ревизије, висина накнаде штете која се може пресудити је ограничена на милион евра односно на четири милиона евра уколико је клијент јавно друштво. Оваква ограничења производе правно дејство и уколико је ревизор поступао са грубом непажњом. Према томе, одредбе о ограничењу одговорности ће бити искључене само ако је ревизор поступао са намером да нанесе штету. Међутим,

20 Auditors' liability: Commission consults on possible reform of liability rules in the EU, Брисел, 18. 1. 2007, доступно на: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-60_en.htm?locale=en 27. 3. 2019.

21 О разлозима увођења ограничења вид.: Reiner Quick, „The legal liability of auditors in Germany“, *The European Accounting Review*, Nr. 5-3/1996, 517.

како је доказивање намере ревизора изузетно тешко, скоро па немогуће, одредбе о ограничењу одговорности ће се примењивати у највећем броју случајева. Уколико је ревизор обављао више ревизија за једног клијента а нанео нову штету приликом сваке од њих, одредбе о ограничењу производе дејство за сваку појединачно.

Овај модалитет би био најпогоднији за постизање хармонизације на нивоу Европске уније јер би се на овај начин могао прописати један износ који би важио у свим државама чланицама. Међутим, унификован приступ не може одговорати свим државама чланицама.²² Грађанскоправна одговорност је различито уређена у државама чланицама и један износ не би био прикладан за велики број различитих правних и фактичких околности које постоје широм Европске уније. Поред тога, у многим државама чланицама једино законито ограничење одговорности представља висина штете која је учињена, без обзира на то ко је лице које је штету учинило. Уколико би се и постигао договор о једном фиксном износу на нивоу Европске уније, поставља се питање колико би такво ограничење могло да послужи постизању сврхе која се ограничавањем одговорности ревизора жели постићи, а то је смањивање концентрације тржишта и побољшање квалитета ревизије. Ако претпоставимо да је постављени фиксни износ низак, смањили би се подстицаји великим ревизорским кућама да пружају квалитетне услуге ревизије. Супротно, уколико је постављени фиксни износ висок, неће се заштити ревизорске куће средње величине од високих одштетних захтева и самим тим неће се остварити циљ, који се огледа у њиховом подстицању да уђу у трку за освајање тржишта. Приликом одређивања фиксног износа треба успоставити баланс између ова два интереса, што није нимало лак задатак.

Други начин одређивања максималног износа је ограничавање према величини друштва чији су финансијски извештаји предмет ревизије, рачунањем њене вредности на тржишту. Сматра се да је овај начин ограничавања супериорнији од претходног.²³ Ипак, примена овог метода

22 Комесар за унутрашње тржиште Чарли МекКрив (*Charlie McCreevy*) поводом отварања јавне расправе је изјавио: „Постоји тренд пораста судских спорова против ревизора, али они често не могу добити довољно осигурања за покриће ризика. Дакле, постоји реална опасност да се неко од представника „велике четворке“ суочи са тужбом која може да угрози њихово постојање. Постоје многи начини за побољшање ове ситуације: неке државе чланице су већ ограничиле одговорност ревизора, док друге уводе пропорционалну одговорност у комбинацији са неким ограничењима о томе ко може тужити ревизоре. Вероватно не постоји приступ који одговара свима. „Auditors’ liability: Commission consults on possible reform of liability rules in the EU“, Брисел, 18.01.2007., доступно на адреси: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-07-60_en.htm?locale=en 27. 3. 2019.

23 Walter Doralt *et al.*, „Auditors’ liability and its impact on the European financial markets“, *Cambridge Law Journal*, Nr. 67-1/2008, 64.

би несумњиво изродила проблеме друге врсте. За почетак, тржишна вредност друштва је детерминанта која је веома променљива. Вредност друштва се може драстично променити од момента када се ревизија врши до тренутка подизања тужбе.²⁴ Стога, било би неопходно одредити који тренутак је релевантан за одређивање ограничења. Потешкоће би настале код одређивања ограничења код компанија чијим се акцијама не тргује јавно.²⁵ У тим случајевима би морала бити установљена посебна правила путем којих би се утврдила вредност компаније, што би довело до постојања два паралелна система ограничавања одговорности.²⁶

Затим, трећи начин одређивања максималног износа је путем накнаде коју ревизор прими за обављање ревизије. Применом овог метода, ограничење би представљало одређени вишеструки износ накнаде коју ревизор наплати друштву чије финансијске извештаје ревидира. Ни овај модалитет није без мана. Уколико би се установило овакво правило, било би за очекивати да дође до вештачког снижавања цена ревизије. Снижавање цена ревизорских услуга би довело до пада квалитета ревизије, што би као крајњи резултат могло да има смањено поверење инвеститора на тржишту капитала. Као могуће решење је предложено да се приликом одређивања ограничења одговорности ревизора за мултиплицирање не користи накнада која је наплаћена за услуге ревизије, већ да се мултиплицира накнада коју је ревизор или организациона јединица у мрежи којој припада примио за све услуге које је пружио клијенту.²⁷ Међутим, имајући у виду да данас већина правних система забрањује ревизорским кућама истовремено пружање ревизорских и консултантских услуга, предложено решење не решава проблем.

2. Ограничавање одговорности ревизора путем уговора

Ограничавање одговорности ревизора путем уговора са друштвом чији су финансијски извештаји предмет ревизије је метод ограничавања који је усвојен у праву Велике Британије и то Компанијским законом из 2006. године.²⁸ Према британском Комапнијском закону, уговор о ограничавању одговорности ревизора мора одобрити скупштина друш-

24 Stephanie Spell, „Capping Auditor Liability: Unsuitable Fiscal Policy in Our Current Financial Crisis“, *Brooklyn Journal of Corporate, Financial and Commercial Law*, Nr. 4-2/2010, 346.

25 S. Spell, 346.

26 Овакав начин одређивања максималног износа је примењен у Аустрији. W. Doralt *et al.*, 65.

27 W. Doralt *et al.*, 65.

28 Британски Компанијски закон дефинише уговор о ограничавању одговорности ревизора на следећи начин:

тва²⁹ и њиме се не сме ограничити обештећење друштва више него што је то „фер и правично“. ³⁰ Странке су слободне да изаберу метод ограничавања, тако да одговорност ревизора може бити ограничена методом пропорционалне одговорности или путем максималног износа. Законом је прописана обавеза објављивања овог уговора. ³¹

Овакав вид ограничавања одговорности ревизора је прихватљив у Великој Британији јер је у складу са британским прецедентним правом. Наиме, одлуком у случају *Caparo*³² установљено је правило према ком ревизор може бити одговоран за штету само друштву али не и трећим лицима осим уколико се докаже постајање „специјалног односа“. С обзиром на то да су услови који су постављени за примену тог изузетка веома тешко доказиви, у већини случајева ревизор неће одговарати трећим лицима за штету. Самим тим је могуће ограничити одговорност ревизора уговором који ће закључити са друштвом тј. својим клијентом. Уговорно ограничавање одговорности ревизора не би било ефикасно решење за законодавства која не отежавају заснивање одговорности ревизора према трећим лицима тј. за оне правне системе у којима ревизори одговарају према трећим лицима у складу са општим правилима деликтног права. У таквим правним системима, чак и уколико ревизорска кућа ограничи своју одговорност према друштву које је субјект ревизије, она би остала неограничено одговорна свим трећим лицима којима би могла да проузрокује штету.

3. Прописивање принципа пропорционалне одговорности уместо солидарне

По правилу, осим ревизора за штету ће одговарати и нека друга лица (извршни директор, финансијски директор или друга лица која су учествовала у састављању извештаја – односно друштво као правно лице у њихово име). С обзиром на то да је њихова одговорност солидарна, оштећено лице има право да цео износ накнаде штете захтева само од једног лица. Управо због тога долази до појаве синдрома „дубоких џепова“ (енгл. „*deep pocket syndrome*“). Овај синдром је разлог због чега

„Уговор о ограничавању одговорности је споразум којим се жели ограничити износ обавезе коју ревизор дугује компанији због било ког немара, пропуста, кршења дужности или кршења поверења, који се десе током ревизије финансијских извештаја а за које ревизор може бити крив.“ британски Компанијски закон из 2006. године (*Companies Act*), чл. 534.

29 *Companies Act*, чл. 536.

30 *Companies Act*, чл. 537.

31 *Companies Act*, чл. 538.

32 *Caparo Industries PLC v. Dickman*, 1990, 2 AC 605 House of Lords.

ревизорске куће лобирају за прописивање пропорционалне одговорности ревизора.

С обзиром на то да оштећено лице има право да изабере од кога ће захтевати исплату накнаде штете, природно је да изабере оног дужника који је најликвиднији и који ће му је најбрже исплатити. Стога, не изненађује што су ревизорске куће увек први избор оштећених лица. Када треће лице упућује захтев за накнаду штете, оно може да бира између компаније чији су финансијски извештаји били предмет ревизије (која одговара по правилима одговорности правног лица за штету коју проузрокује његов орган) и ревизорске куће. Како је тада већ утврђена одговорност друштва за објављивање манљивих финансијских извештаја, врло је вероватно да се то друштво не налази у завидној финансијској ситуацији. Штавише, у великом броју случајева друштво ће се налазити пред стечајем или ће стечај већ бити отворен. У таквим ситуацијама, логично је да ће оштећено лице захтев за накнаду штете упутити ревизорској кући, као дужнику са „дубљим џеповима“. Након исплате целокупне накнаде штете, ревизорска кућа има право регреса према другом солидарном дужнику. Имајући у виду да је веома тешко утврдити колики је допринос настанку штете дао директор друштва и друга лица која су учествовала у састављању финансијских извештаја а колики је био допринос ревизора, у највећем броју случајева ће одговорност бити подељена на једнаке делове. То свакако не осликава најбоље стварне доприносе директора (и других лица која су учествовала у састављању финансијских извештаја) и ревизора настанку штете. Ревизори јесу последња линија одбране да манљиви финансијски извештаји угледају светлост дана али допринос лица која учествују у сачињавању финансијских извештаја је по правилу већи. Да ли ће до регреса уопште доћи и колико ће ревизорска кућа заиста успети да се регресира је фактичко питање које зависи од финансијског стања друштва.

Логика је иста када се као оштећено лице јавља друштво. Солидарни дужници друштва су директори и друга лица која су учествовала у састављању финансијских извештаја, као физичка лица и ревизорска кућа. С обзиром на то да је ревизорска кућа по правилу ликвиднија од физичких лица, она ће бити први избор и када је на страни оштећеног лица друштво. Према томе, може се закључити да ће, услед немогућности остваривања права регреса, у највећем броју случајева терет целокупног износа накнаде штете сносити ревизорска кућа, што није у складу са доприносом који је она имала у настанку штете.

Као корекција последица до којих доводи примена принципа солидарне одговорности, јављају се предлози за прописивање принципа пропорционалности. Према овом принципу, ревизор би био одговоран

искључиво за онај део накнаде штете који је једнак његовом доприносу настанку штете. У суштини, на овај начин би се одговорност поделила међу штетницима у оној сразмери колико су заиста и допринели настанку штете. Оштећено лице би имало право да захтева накнаду штете од ревизора али само до оног износа до ког је, према одлуци суда, ревизор дужан да га обештети. Остали износ накнаде штете би морао да захтева од других одговорних лица.

Принцип пропорционалности, као један од могућих метода ограничавања одговорности ревизора, предложен је и у Препоруци Европске комисије. Сврставање овог принципа у методе ограничавања одговорности ревизора није у потпуности исправно. Наиме, принцип пропорционалности је принцип путем ког се врши расподела одговорности а не њено ограничавање. Није исправно рећи да се одговорност ограничава јер ревизор и даље одговара за накнаду штете све до исцрпљења средстава којима располаже.³³

Слаба тачка овог принципа је његова примена. Одређивање колики је допринос сваке стране у настанку штете је веома тежак и сложен задатак. Радње које су довеле до проузроковања штете су бројне, комплексне и трају дужи временски период, због чега би за суд било изузетно тешко да одреди допринос сваког од субјеката који су учествовали у вршењу тих радњи. Временски и финансијски трошкови утврђивања доприноса у настанку штете сваког субјекта одговорности би били толико велики да би вођење парнице постало неисплативо.

На примеру одговорности ревизора се може уочити да доследна примена принципа солидарне одговорности може да доведе до неправичних решења, односно до тога да ревизорске куће исплате целокупан износ накнаде штете иако је њихов допринос настанку штете, по правилу, мањи од доприноса осталих штетника. До овога долази због инсолвентности или великвидности осталих субјеката одговорности. На први поглед пропорционална одговорност делује као одговарајуће решење овог проблема, међутим, треба имати у виду одређене околности. Пре свега, који је циљ који се жели постићи применом принципа солидарне одговорности? Сврха солидарне одговорности је побољшање позиције оштећеног лица, тачније омогућавање оштећеном лицу да се што лакше и брже обештети. Када се на страни одговорних лица налази множина субјеката, принцип солидарности се прописује ради заштите оштећених лица. Наиме, оштећено лице није заинтересовано за то ко је и у коликој мери допринео настанку штете. Једини интерес оштећеног лица је да буде обештешено а евентуални регрес је интерно

33 Cláudio Flores, „New Trends in Auditor Liability“, *European Business Organization Law Review*, Nr. 12–3/2011, 424.

питање штетника. Затим, примена принципа пропорционалне одговорности би неминовно довела до веома дугих парница за накнаду штете. Утврђивање макар приближно тачног доприноса сваког од лица који су учествовали у настанку штете би био изузетно сложен и дуг процес који би генерисао високе трошкове за све учеснике у поступку. У таквим околностима, право оштећеног на обештећење би могло да буде угрожено. Стога, може се рећи да принцип солидарне одговорности представља прагматичније решење. Услед немогућности да утврди доприносе штетника у настанку штете, суд ће одговорност међу штетницима поделити на једнаке делове. Иако ће остваривост права регреса солидарног дужника који исплати накнаду штете зависити од фактичких околности, солидарном одговорношћу се на најбољи начин штите интереси оштећених лица.

IV Разлози против ограничавања одговорности ревизора

Тенденција ограничавања одговорности ревизора је мотивисана страхом од додатне монополизације тржишта ревизорских услуга до које би дошло уколико би неки од представника „велике четворке“ престао да постоји. Такође, ограничавање одговорности ревизора је у интересу „велике четворке“, чију лобистичку моћ не треба занемарити. Међутим, може се довести у питање колико би се таквим ограничењем заиста постигао прокламовани циљ као и да ли би ограничавање одговорности донело више штете него користи, с обзиром на то да оно производи и одређене лоше последице. Може се издвојити неколико разлога против ограничавања одговорности ревизора.

Пре свега, ниједна велика ревизорска кућа до сада није банкротирала због немогућности да исплати одштетне захтеве. Тржиште ревизорских услуга је постало олигополно тржиште захваљујући спајању ревизорских кућа. Само једна велика ревизорска кућа је нестала са тржишта а да разлог томе није било спајање, *Arthur Andersen*. Важно је нагласити да до повлачења *Arthur Andersen*-а са тржишта није дошло због одштетних захтева са којима се ова ревизорска кућа суочила већ због оптужби за криминалне радње које су вршили њихови ревизори, што је имало катастрофалне последице на репутацију ове ревизорске куће. Иако је *Arthur Andersen* један од разлога због чега постоји страх од нестанка још једне ревизорске куће, може се рећи да је тај страх у одређеној мери неоправдан. *Arthur Andersen* се повукао са тржишта јер је остао без најдрагоценијег средства једне ревизорске куће – репутације. Репутација ове ревизорске куће је уништена због криминалних радњи у којима су учествовали њени ревизори. Са друге стране, када се реви-

зорска кућа суочи са великим одштетним захтевом то често не оставља велике последице на њену репутацију. Разлог томе је то што су одштетни захтеви покривени осигурањем, тако да ће на терет ревизорске куће пасти само онај део накнаде штете који осигурање не покрива. Ово рађа другу врсту проблема – поскупљење осигурања, али репутација ревизорске куће у великој мери остаје очувана. У том смислу, важно је повући црту између ситуације када је ревизорска кућа саучесник у вршењу кривичног дела и када се суочава са одштетним захтевом због лоше спроведене ревизије.

Затим, може се поставити питање какве подстицаје ограничавање одговорности ствара ревизорима? Ограничавање одговорности би могло негативно да утиче на квалитет спровођења ревизије. Када се законом или неким другим прописом ограничи одговорност ревизора неминовно је да ће током спровођења ревизије ревизор бити у одређеној мери лежернији, да ће бити склонији пречицама и да ће указивати мању пажњу од оне коју би указивао када такво ограничење не би постојало.³⁴ Уколико се одговорност ревизора ограничи, очекивано је да дође до смањења квалитета ревизије. При томе, чини се да се заборавља да уколико ревизор заиста указује дужну пажњу приликом вршења ревизије, шансе да направи грешке су веома мале. Наравно да увек постоји одређени ризик који је инхерентан овој делатности али он се своди на минимум уколико ревизор обавља свој посао савесно, са пажњом која се од њега очекује. Уместо стварања комфорне зоне за ревизорске куће, чини се да би требало заузети прогресивнији став и радити на откривању нових подстицаја који би утицали на ревизоре да своју делатност обављају што је боље могуће као и на истраживању нових техника ревизије које би биле у складу са новонасталим друштвеним околностима.

Главни аргумент за увођење ограничења одговорности је да се на тај начин мотивишу ревизорске куће мале и средње величине да уђу у трку за освајање тржишта са „великом четворком“. Овај аргумент је погрешан и то из најмање два разлога. Прво, једини начин да ревизорске куће мале и средње величине постану конкурентне на тржишту ревизорских услуга је њиховим умрежавањем и спајањем у велику ревизорску кућу. То видимо и на примеру „велике четворке“. Сваки од представника „велике четворке“ је настао спајањем мањих ревизорских кућа. Такође, може се приметити да је ревизорска кућа која се није спојила са неком другом била принуђена да преда своју лиценцу и да се повуче са тржишта. Према томе, једини начин да ове ревизорске куће конкуришу „великој четворци“ је да спроведу сложен процес спајања већег броја малих у једну ревизорску кућу.

34 S. Spell, 345.

Друго, ограничавањем се на вештачки начин омогућава ревизорским кућама које нису довољно квалификоване, кадровски опремљене и компетентне да конкуришу „великој четворци“. У највећем броју случајева такве ревизорске куће нису способне да обављају ревизију великих друштава (нарочито јавних) а штета која би том приликом могла да настане је несагледива. Наиме, велику предност „велике четворке“ у односу на остале ревизорске куће мале и средње величине представља строг систем унутрашње контроле. За разлику од њих, ревизорске куће мале и средње величине углавном послују путем уговора о лиценци, без икакве обавезе подвргавања додатним унутрашњим контролама од стране даваоца лиценце. Ово се најбоље осликава на примеру ревизорске куће *Baker Tilly International*.

Baker Tilly Discordia D.O.O. је ревидирала финансијске извештаје једног од највећих хрватских друштава, Агрокор, за 2013, 2014 и 2015. годину. С обзиром на то да је постојала сумња у тачност финансијских извештаја Агрокора, ванредна управа овог концерна је за спровођење ревизије финансијских извештаја из 2016. године ангажовала ревизорску кућу *Price Waterhouse Coopers*. Та ревизија је показала да је губитак у 2015. години износио 479,8 милиона евра док је у финансијском извештају била приказана добит од око 160 милиона евра. Такође, утврђено је да је имовина друштва у пословним књигама значајно прецењена.³⁵ Показало се да су за сачињавање финансијских извештаја кориштени рачуноводствени принципи који нису у складу са Међународним стандардима извештавања, што је околност која није могла да промакне савесном и пажљивом ревизору. Само неколико дана након објављивања мишљења ревизорске куће *Price Waterhouse Coopers*, почела је акција Агрокор.³⁶ Међу лицима за чије је хапшење издат налог су били ревизор запослен у *Baker Tilly Discordia D.O.O.* као и директор те ревизорске куће. *Baker Tilly International* је реаговао на то што је друштво које је пословало под њиховим пословним именом осумњичено за саучествовање у извршењу кривичних дела издавањем кратког саопштења којим обавештавају јавност да *Baker Tilly Discordia D.O.O.* више није члан њихове групе. Стога, логично је поставити питање каква је унутрашња контрола унутар

35 На захтев хрватског јавног тужилаштва ревизорска кућа *KPMG* је спровела форензичко финансијско вештачење пословања концерна Агрокор за период од 2006. до 2016. године. Резултати вештачења, који су објављени у јуну 2019. године, су показали да је Агрокор користио рачуноводствене принципе који нису у складу са Међународним стандардима финансијског извештавања и да су такве активности биле изузетно комплексне и непрекидно кориштене у дугом временском периоду.

36 У акцији Агрокор која је спроведена 16. октобра 2017. године ухапшено је 12 особа због одобравања спорних финансијских извештаја. Ухапшени су углавном бивши чланови руководства Агрокора али и ревизор запослен у *Baker Tilly Discordia D.O.O.* као и директор те ревизорске куће.

ове групе и да ли она уопште постоји као и да ли постоје стандарди којих се мора придржавати сваки члан групе приликом вршења делатности, као што је то случај у ревизорским кућама „велике четворке“. Из веома кратког и концизног саопштења које је објављено из седишта *Baker Tilly International*-а у Великој Британији, а које не помиње било какву контролу чланова, може се закључити да таква контрола уопште и не постоји. Такође, може се поставити питање како је мала ревизорска кућа која је запошљавала свега 25 запослених могла да буде квалификована да спроводи ревизију финансијских извештаја економског гиганта као што је Агрокор, чија је криза из корена потресла привреду не само Хрватске већ и држава у окружењу.

Према томе, овај пример показује шта се дешава када ревизију великих јавних друштава, за чије пословање постоји и интерес државе и шире јавности, спроводи недовољно квалификована ревизорска кућа. Уместо охрабривања ревизорских кућа мале и средње величине да као такве конкуришу „великој четворци“, чини се да би требало размишљати у правцу стварања подстицаја за њих да се умреже у једну ревизорску кућу која би по својој величини, компетентности али и системима унутрашње контроле, могла да парира „великој четворци“.

На крају, још један разлог због чега треба преиспитати ограничавање одговорности ревизора као решења за тренутне проблеме на тржишту ревизорских услуга су сами методи ограничавања. Примена сваког од могућих метода ограничавања неминовно ствара нове проблеме због чега се може поставити питање колико би ограничавање одговорности заиста решило тренутне проблеме који постоје на тржишту ревизорских услуга.

V Закључак

Ограничавање одговорности ревизора се јавља као решење неких од проблема које тренутно постоје на тржишту ревизорских услуга. Чињеница је да је тржиште ревизорских услуга веома монополизовано и да то утиче на квалитет и цену услуга које ревизори пружају. На цену ревизорских услуга додатно утичу и све већи износи премија осигурања. Велике ревизорске куће су изложене високим ризицима и њихово постојање може бити угрожено уколико се суоче са одштетним захтевима које нису у стању да исплате. Због ових околности се ситуација на тржишту ревизорских услуга може оценити као неповољна. Међутим, спорно је да ли су ове околности заиста толико неповољне да је потребно у тој мери одступити од општих принципа грађанскоправне одговорности и ограничити одговорност ревизора. Чини се да би такво решење

било оправдано једино у случају несумњивог јавног интереса, док у свим другим случајевима не би било оправдано да лица која проузрокују штету буду ослобођена од одговорности, па макар и делимично.³⁷ Да би се направио такав искорак у односу на општа правила грађанскоправне одговорности неопходно је да постоји велики и несумњив јавни интерес јер се на тај начин лица која проузрокују штету ослобађају обавезе да је у потпуности надокнаде. Поред тога, постоји и велики број проблема које би ограничавање грађанскоправне одговорности ревизора могло да произведе.

Ако претпоставимо да се ограничавањем одговорности може умањити монополизованост ревизорског тржишта, поставља се питање колико је висока цена која би за то морала да се плати. Увођење у трку за освајање тржишта малих и средњих ревизорских кућа би могло додатно да умањи квалитет ревизорских услуга, с обзиром на то да су оне углавном лоше кадровски опремљене и да нису компетентне да врше ревизију великих друштава, нарочито јавних. Спровођење ревизије великих друштава од стране таквих ревизорских кућа може да доведе до озбиљних последица, што се показало и на примеру Агрокора. Стога, иако се против тренутног олигополског стања на тржишту ревизорских услуга треба борити, требало би размислити да ли је демонополизација циљ који се жели постићи по сваку цену, без обзира на последице које из тога могу произићи. Уместо тога, требало би радити на стварању подстицаја за умрежавање малих и средњих ревизорских кућа, чиме би се на ревизорском тржишту појавили нови субјекти који су довољно велики и економски моћни да заиста конкуришу „великој четворци“. Чини се да би уједињавање великог броја малих ревизорских кућа у мањи број великих група ефикасније могло да реши проблеме који тренутно постоје на ревизорском тржишту. Међутим, ово представља веома сложен процес за који је потребно доста времена, за разлику од ограничавања одговорности које релативно брзо може бити имплементирано у законодавство државе која одлучи да прибегне оваквом решењу.

Ограничавање одговорности ревизора нарочито не би било прикладно решење за српско право. Наиме, због неразвијености домаћег тржишта капитала иако *de iure* постоји, одговорност ревизора још увек није добила потврду у судској пракси. Чини се да би у таквим околностима, када овај институт није развијен у домаћој судској пракси, ограничавање одговорности додатно одвратило оштећена лица од покретања парнице против ревизора и успорило развој овог института.

Грађанскоправна одговорност ревизора није једина грађанскоправна одговорност стручњака која није афирмисана у домаћој судској

37 C. Flores, 435.

пракси. Наиме, у нашем праву професионална и грађанскоправна одговорност стручних лица који се налазе на важним функцијама као што су примера ради, директори друштва, је веома слабо развијена. Када се ради о овим лицима, најчешће се поставља питање њихове казеноправне одговорности онда када учествују у извршењу кривичних дела док се професионална и грађанскоправна одговорност занемарују. Чини се да су овакве околности данак вишедеценијског социјалистичког правно-политичког уређења. Наиме, развијене државе са дугом традицијом капиталистичког правно-политичког уређења имају битно другачији приступ овом питању. То се огледа у њиховом законодавству и у судској пракси, у којима се грађанскоправној и професионалној одговорности стручњака као што су директори друштва, стечајни управници, ревизори, рачуновође, поклања много више пажње. Ово је значајно зато што постоји велики дијапазон понашања ових лица које се не могу квалификовати као кривична дела и самим тим не захтевају казеноправне санкције али исто тако нису у складу са правилима струке, етичким захтевима или могу проузроковати имовинску штету. Управо у тим случајевима је важно да постоје ефикасне санкције грађанскоправне или статусноправне природе које су једнако применљиве као казеноправне санкције. Једнака развијеност све три врсте одговорности ових лица је изузетно значајна за развој корпоративног управљања у једном правном систему.

Amina KAJEVIĆ

PhD student at the Faculty of Law University of Belgrade

CIVIL LIABILITY OF AN AUDITOR – WHERE ARE THE LIMITS?

Summary

One of the most controversial issues in the area of civil liability of an auditor is the issue of limiting that liability. Actualization of this issue is induced by the indemnity claims which reach as high as hundreds of millions of US dollars. Such claims have been made to audit firms for decades, however, in the last two decades they have become bigger and more frequent. For this reason, there is a concern that some of the Big Four representatives will cease to exist, which could lead to further monopolization of the audit market. Besides analyzing the notion of auditing and pointing out its importance in a legal system, in this paper methods of limiting the auditor's liability, which are proposed in legal theory and implemented in comparative law, will be examined as well as the negative consequences which limiting the auditors' liability could cause in the audit services market.

Key words: *audit, liability of an auditor, limiting auditors' liability.*